

Mickiewicz nieogarniony

Maria Prussak

Rec.: Adam Mickiewicz. Twórczość. Vol. 1. Opracował
Zespół: Z. Przychodniak, J. Borowczyk, Z. Dambek-
Giallelis, E. Lijewska, A. Przybyszewska. Warszawa 2019

MICKIEWICZ NIEOGARNIONY

ADAM MICKIEWICZ. TWÓRCZOŚĆ. Vol. 1. Opracował Zespół: Zbigniew Przychodniak (kierownictwo i redakcja naukowa), Jerzy Borowczyk, Zofia Dambek-Giannelis, Elżbieta Lijewska, Alicja Przybyszewska. (Recenzent naukowy: Teresa Winek). Warszawa 2019. Instytut Badań Literackich PAN – Wydawnictwo / Wydawnictwo „Kle”, ss. 596 + errata, ss. 36. „Bibliografia Literatury Polskiej »Nowy Korbut«”. T. 10.

Od pierwszych prób Aleksandra Chodźki oraz kolejnych, Władysława Mickiewicza i Karola Estreichera, w pracach badaczy próbujących mimo najrozmaitszych przeszkód zapanować nad publikacjami Adama Mickiewicza i literaturą o nim powtarza się opinia, że trudno się spodziewać powstania bibliografii „zupełnej i doskonałej”¹. Wraz z pojawianiem się kolejnych wydań i kolejnych nośników, na których umieszczane są teksty Mickiewicza, ten ideał oddala się coraz bardziej. Przyjmując z ulgą i satysfakcją pierwszy wolumen 10 tomu *Nowego Korbuta*, nie należy więc przykładać do niego tej miary. Trzeba nade wszystko docenić trud scalania informacji zawartych w rozmaitych źródłach i sprawdzania, choć niepełnego, ich wiarygodności. Dzięki temu wiedza o publikowanych za życia autentycznych i domniemyanych tekstach Mickiewicza oraz szczerze wybranych drukach późniejszych jest nareszcie łatwo dostępna w jednym miejscu, można z niej korzystać, sprawdzać własne pomysły i – co wydaje mi się najważniejsze – twórczo ją rozwijać, formułując pytania dotyczące kształtu i recepcji Mickiewiczowskiej spuścizny. Jest jednak coś ponadto. Wypada przyznać rację Zbigniewowi Przychodniakowi, który omawiając zmierzającą do finału pracę nad wspólnym tomem, pisał:

Bibliografie nie są tylko doraźnymi kompendiami, pomocniczymi przewodnikami w pracy badaczy i studentów, choć ta funkcja jest niezmiernie ważna. Są również swoistym katalogiem narodowego dziedzictwa kulturowego. Biograficzny rejestr to esencjonalny opis stanu literatury narodowej, bilans dokonań, mapa kultury².

Autorzy mickiewiczowskiego tomu *Nowego Korbuta* dostosowali się do ogólnych zasad serii, która jest bibliografią wybiórczą – nie mieli więc ambicji uwzględnienia

¹ A. Semkowicz, rec.: L. Stolarzewicz: *Bibliografia mickiewiczowska*. Wilno 1924; *Bibliografia pism Mickiewicza*. Wilno 1924. „Pamiętnik Literacki” 1924/25, z. 1/4, s. 465.

² Z. Przychodniak, *Jak powstawała korbutowa bibliografia Adama Mickiewicza?* „Biblioteka” nr 21 (2017), s. 184.

wszystkich znanych sobie przekazów, zwłaszcza tłumaczeń na języki obce. W zgodzie z założeniami serii zamieścili informacje o wszelkich zapisach, jakie wyszły spod pióra poety, a także różnego rodzaju materiały z nim związane, wśród nich listy do Mickiewicza. Kolejność tekstów w obrębie twórczości własnej uporządkowali według pojedynczych tytułów i chronologii ich powstawania. W dziedzinie przekładów obowiązuje zasada przeciwna – alfabetyczny układ języków i w obrębie poszczególnych języków alfabetyczny układ według nazwisk tłumaczy. Od czasu oddania książki do druku pojawiły się nowe informacje, które uzupełniają zawarty w niej materiał. Jan Zieliński dotarł do znanej dotąd z pośrednich przekazów, poprzedzonej notatką o odnalezieniu tekstu w papierach poety, publikacji łacińskiej wersji wiersza *Ad Napoléonem III Caesarem Augustum. Ode in Bomarsundum captum* we francuskim dzienniku „Le Constitutionnel” z datą 13 III 1856³, a więc niemal równocześnie z drukiem w 13 numerze „Wiadomości Polskich” (datowanych: 8 III 1856). Przy okazji trzeba sprostować zapis bibliografii sugerującej, że publikacja w „Wiadomościach” była anonimowa – tekst ody jest częścią artykułu *Oda Adama Mickiewicza na wzięcie Bomarsundu*. Tytuł tego artykułu, jak również układ graficzny nagłówka wiersza potwierdzają hipotezę Zielińskiego, powtórzoną za szwedzkim sławistą Lennartem Kjellbergiem, że właściwy tytuł wiersza brzmi *Ode in Bomarsundum captum*, a pierwszy człon, dotychczas traktowany jako tytuł, to dedykacja dla Napoleona III⁴.

Oryginał listu Mickiewicza do Wincentego Tyszkiewicza z 24 XI 1847, dzisiaj znany tylko na podstawie publikacji, znajduje się w Narodowym Archiwum Literackim w Pradze (Literární archiv Památníku národního písemnictví, MICKIEWICZ ADAM, Fond Cimélie). Odnaleziony został dzięki kwerendom Archiwum Kobiet, ponieważ różni się w kilku szczegółach od wersji ogłaszanej w kolejnych wydaniach, w aneksie zamieszczam jego transliterację. W tym samym Archiwum znajduje się autograf listu Jána Kollára do Mickiewicza. Poeta otrzymał pisaną inną ręką jego dokładną kaligraficzną kopię i tę kopię przechowuje Muzeum Mickiewicza w Paryżu, podpis na kopii też nie pochodzi od Kollára.

Znany już ostatniego właściciela listów Mickiewicza do Alfreda de Vigny, dzięki darowiźnie Krystyny Piórkowskiej z Nowego Jorku kupiła je Biblioteka Narodowa, o czym zawiadomiła na swojej stronie internetowej 20 XI 2020⁵. Autografy nieodnalezione można uzupełnić o dedykację Adama Mickiewicza dla Joachima Lelewela na książce *Kurs pierwszoletni (1840–1841) literatury sławiańskiej wykładanej*

³ W *Bibliografii utworów Adama Mickiewicza do roku 1855* A. Semkowicz podany jest pierwodruk z adresem „Le Constitutionnel” 1854, chociaż w niepodpisanym artykule J. Klaczki (*Rękopisy po Adamie Mickiewiczu i niedrukowane ustępy z „Pana Tadeusza”*, „Czas. Dodatek miesięczny” 1856, t. 2 (maj), s. 413) znalazła się wzmianka o rękopisie *Ody* z dodatkową informacją: „Dalej sześć wierszy tłumaczonych na łaciński język z *Zofiówki* Trembeckiego i *Oda do Napoleona III*, osobno drukowana a umieszczona w dz. »Constitutionnel« (1856). / *Ode in Bomarsundum captum*”.

⁴ J. Zieliński, *Norwidowski przekład listu od Piusa IX, zagadka daru poety dla papieża i twierdza Bomarsund*, „Studia Norwidiana” t. 39 (2021).

⁵ *Sześć listów Adama Mickiewicza do Alfreda de Vigny w Bibliotece Narodowej*. Na stronie: <https://www.bn.org.pl/aktualnosci/4136-szesc-listow-adama-mickiewicza-do-alfreda-de-vigny-w-bibliotece-narodowej.html> (data dostępu: 10 VIII 2022).

w *Kollegium Francuzkiém* (Paryż 1843)⁶. Ponieważ nie udało się dotrzeć do tej edycji, nie znamy jej treści i ta informacja nie znalazła się w 17 tomie Wydania Rocznicowego.

Aleksander Semkowicz w niezwykle krytycznej recenzji mickiewiczowskiej bibliografii opracowanej przez Ludwika Stolarzewicza dopominał się o uwzględnienie dorobku poprzedników, zwłaszcza o drugie wydanie pierwszego tomu *Poezji*. Zabrakło go również w mickiewiczowskim *Nowym Korbucie*. Bibliografia podmiotowa byłaby najważniejszym miejscem, żeby scalić rozproszone informacje. O istnieniu drugiego nakładu pierwszy pisał Józef Kallenbach. Semkowicz w swojej bibliografii, najbardziej precyzyjnie, pisze o drugim wydaniu antydatowanym, tomik ukazał się w marcu 1823 z datą 1822. W drugim wydaniu poprawiono niektóre błędy pierwodruku. Czesław Zgorzelski w komentarzu do *Dzieł wszystkich*, pisząc o różnicach między obydwoma nakładami, posługuje się określeniem 1822a i 1822b. Kronika jest niekonsekwentna – czasem w objaśnieniach mowa o przedruku, czasem o drugim wydaniu, w komentarzach do *Listów* w Wydaniu Rocznicowym pojawia się już konsekwentnie określenie „edycja druga”. Całą historię na podstawie korespondencji Mickiewicza z przyjaciółmi zrekonstruował Teofil Syga⁷. Tę lukę warto uzupełnić, myśląc o przygotowaniu cyfrowej publikacji bibliografii.

W 1974 roku w poemacie *Gdzie wschodzi słońce i kędy zapada*, umieszczonym w tomie pod tym samym tytułem, Czesław Miłosz przypomniał Ludwika Jucewicza, który „uważany jest za jednego z pierwszych etnografów litewskich. Zbierał pieśni, przysłowia i podania ludowe. Pisał po polsku, ale tłumaczył też na litewski Mickiewicza i innych poetów”⁸. Dalej Miłosz cytuje obszerny fragment rozprawy Jucewicza *Kilka słów o języku i literaturze litewskiej*⁹, umieszczonej jako przedmowa do jego książki *Wyjątki z nowoczesnych poetów polskich, tłumaczone na język litewski z przydaniem „Kilku słów o języku i literaturze litewskiej”* (Wilno 1837)¹⁰, książkę dopuścił do druku cenzor Leon Borowski 4 II 1837. Wprowadzony do poematu cytat oznacza, że Miłosz musiał mieć tę książkę w rękach, kiedy przygotowywał do druku swój tomik. Publikację Jucewicza odnotowano w bibliografii Estreichera¹¹ i w 7 tomie *Nowego Korbuta*, nie podano jednak informacji o znajdujących się w niej tłumaczeniach Mickiewicza. Tę lukę uzupełnił Karol Estreicher junior w XX-wiecznym wznowieniu bibliografii opublikowanym później niż tomik Miłosza¹². Po obszernej przedmowie pisanej po polsku Jucewicz zamieścił pięć tekstów poetyckich

⁶ Zob. V. Bogušis, *Więzi J. Lelewela z obywatelami państwa rosyjskiego po roku 1831*. W zb.: *Joachim Lelewel – księgoznawca, bibliotekarz, bibliograf*. Red. M. M. Biernacka. Warszawa 1993.

⁷ T. Syga, „*Ballady i romanse*”. W: *Te księgi proste. Dzieje pierwszych polskich wydań książek Mickiewicza*. Warszawa 1956, s. 18–19.

⁸ Cz. Miłosz, *Utwory poetyckie / Poems*. Ann Arbor, Mich., 1976, s. 376.

⁹ *Ibidem*, s. 378.

¹⁰ Zob. na stronach: <https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1R0000046402>; <https://polona.pl/item/wyjatki-z-nowoczesnych-poetow-polskich-tlumaczone-na-jezyk-litewski-z-przydaniem-kilku,ODAwNTg2NTQ/4/#info:metadata> (data dostępu: 10 VIII 2022). Egzemplarze książki znajdują się w Bibl. Narodowej, Bibl. Jagiellońskiej i Bibl. Uniwersytetu Warszawskiego.

¹¹ K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*. T. 2. Kraków 1874, s. 305.

¹² K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*. Wyd. 2. T. 12. Red. K. Estreicher (jun.). Kraków 1979, s. 482.

przetłumaczonych na litewski, niepodpisanych nazwiskami autorów, dlatego cenzor nie musiał się bać, że łamie bezwzględny zakaz publikowania tekstów Mickiewicza, prócz niego były jeszcze wiersze Antoniego Edwarda Odyńca i Józefa Bohdana Zalesskiego. Jucewicz, czyli Liudvikas Adomas Jucevičius, jako pierwszy tłumacz Mickiewicza na język litewski opublikował swoje przekłady na terenie Cesarstwa Rosyjskiego. W krótkiej antologii zamieścił tłumaczenia *Trzech Budrysów*, *Świtezianki* i fragmentu czwartej części *Dziadów* (wiersze 772–817).

Konsekwentne respektowanie zasad sprawia, że jednostki tekstowe uwzględnione w bibliografii odtwarzają utrwaloną tradycję edytorską, autorzy opracowania nie biorą pod uwagę występujących w literaturze przedmiotu różnych koncepcji tytułów i struktury tekstów ani, co dziwi jeszcze bardziej, zmienianych przez Mickiewicza układów poszczególnych tomów traktowanych jako jeden cykl. Takim przykładem jest wspomniana *Ode in Bomersundum captum*. To samo dotyczy traktowanego jako oddzielny tekst dwuwiersza zaczynającego się od incipitu „Jak drzewo...”, podczas gdy ostatnie wydanie krótkich francuskich tekstów Mickiewicza przyjmuje, że ten dwuwiersz jest integralną częścią zapisanego tuż pod nim francuskiego fragmentu [*Dans l'homme de Dieu...*]. W konsekwencji *Nowy Korbut* nie odnotowuje jego drugiego francuskiego tłumaczenia¹³. Korpus tekstów ustalony przez pracujących już po śmierci poety edytorów coraz częściej jest podawany w wątpliwość przez tekstologów inaczej interpretujących rękopiśmienne zapisy. Nowe odczytania rękopisów Mickiewicza podkreślają ich integralność stwarzając nieoczekiwane możliwości interpretacyjne¹⁴. Nie chodzi o to, żeby zrewolucjonizować tradycyjny korpus Mickiewiczowskich dzieł, ale o to, żeby przynajmniej w indeksach uwzględnić różne możliwości ich porządkowania.

Z tych samych powodów w omawianej bibliografii nie ma cyklu zebranego pod wspólnym tytułem *Dziady*, każda z części pisana w innym czasie była początkowo publikowana w różnych tomach i znajduje się na różnych stronach mickiewiczowskiego *Korbuta*. W końcu jednak, niewątpliwie zgodnie z zamysłem autora, w paryskim wydaniu z 1844 roku zebrano wszystkie części w drugim tomie *Pism* i zapewne ta edycja jest dokumentem wciąż trwającego procesu tworzenia tego dzieła lub przynajmniej przekształcania jego struktury. Informacji o niej trzeba szukać w dziale *Wydania zbiorowe i wybory twórczości* na s. 406. Problem jest istotny, ponieważ od czasu inscenizacji Stanisława Wyspiańskiego dział „wystawienia” umieszczony po części trzeciej obejmuje w zasadzie realizację wszystkich części dramatu, tymczasem w opisie czwartej części *Dziadów* teatr nie pojawia się wcale, ponieważ nie grano ich oddzielnie, ale też nie uwzględniono znaczącego w swoim czasie przedstawienia Jerzego Kreczmara, który w Teatrze Współczesnym w Warszawie wyreżyserował *Dziady kowieńskie*, obejmujące część drugą i czwartą (premiera 30 XI 1978). Przypadkowy jest dobór wystawień przypisanych do drugiej części *Dziadów*, gdzie włączono również *Widma* wyreżyserowane przez Ryszarda

¹³ Zob. A. Mickiewicz, *Prose artistique – contes, essais, fragments / Proza artystyczna – opowiadania, szkice, fragmenty*. Wstęp, oprac. J. Pietrzak-Thébault. Warszawa 2013, s. 387.

¹⁴ Zob. np. M. Prussak, *Co mówią autografy „Romantyczności”? „Polska Sztuka Ludowa. Konteksty”* 2017, nr 3. – W. Kruszeński, *Mickiewiczowski rękopis „No 38” raz jeszcze*. „Sztuka Edycji” 2018, nr 1.

Peryta w Teatrze Muzycznym w Gdyni w 1984 roku (i pominięto inscenizację tego samego twórcy z Teatru Narodowego w Warszawie z roku 1996), podczas gdy tytuł *Widma* nie występuje nawet w indeksie, pojawia się natomiast wśród kompozycji muzycznych, a dzieje realizacji tej opery stanowią ważny fragment historii docierania Mickiewicza do polskich odbiorców w XIX wieku. *Widma*, opera Stanisława Moniuszki do słów z drugiej części *Dziadów*, zasługuje na szczególne potraktowanie, ponieważ to dzięki Moniuszce mógł Mickiewicz zaistnieć w teatrze w zaborze rosyjskim. Premiera *Widm* w formie koncertowej odbyła się w Salach Redutowych Teatru Wielkiego 22 I 1865, w drugą rocznicę wybuchu powstania styczniowego. Inscenizację opery przygotowano we Lwowie w Teatrze Skarbkowskim w 1878 roku. Operę Moniuszki tłumaczono na inne języki i warto zastanowić się nad pytaniem, czy w przypadku przekładów libretta wciąż mamy do czynienia z recepcją Mickiewicza, która bibliografowie powinni brać pod uwagę.

„Układ bibliografii to, jak wiadomo, orzech najtwardszy”, pisał Stanisław Pigoń, recenzując nieudaną pracę Stolarzewicza¹⁵. Układ zawsze prowokuje do dyskusji. Wielka literatura i życie poszczególnych tekstów nie dają się wtłoczyć w sztywne ramy zasad, zawsze coś się w nich nie zmieści. Póki co pozostają – nie zawsze owocne – wędrówki między spisem skrótów, wykazem źródeł i indeksami, gdyby indeksy precyzyjnie respektowały porządek alfabetyczny. Tymczasem w indeksie utworów te, które zaczynają się od przyimków, umieszczone są wedle nieodgadnionych zasad, z pewnością nie respektują najprostszycych norm ortograficznych. Na dodatek w grupie zaczynającej się od „do” panuje całkowity chaos, np. tytuły *Do Marceliny...*, *Do Marii...*, *Do Maryi...* poprzedzają *Do malarza*. Niecierpliwym czytelnik może nigdy nie znaleźć tekstu, który chciałby sprawdzić.

O tym, że nie ma *Dziadów* jako całości, była już mowa. Podobnie jak to jest w przypadku *Dziadów*, tytuł *Trybuna ludów* pojawia się jedynie w wykazie skrótów, nie było więc miejsca na informację o czeskiej publikacji tego zbioru przetłumaczonego z polskiego przez Václava Buriana i wydrukowanego w Pradze w znaczącym 1949 roku. W bibliografii mickiewiczowskiej najtrudniej się poruszać w części dotyczącej tłumaczeń. Artykuły krytyczne pisane podczas pobytu w Rosji były za zgodą autora najpierw publikowane po rosyjsku i przeznaczone dla rosyjskiego odbiorcy. Te publikacje są ich pierwodrukami, tymczasem znalazły się w dziale przekładów z datą wydania poprzedzającą pierwodruk. Uznanie za pierwodruk polskiego tekstu ogłoszonego wiele lat po śmierci autora jest w istocie informacją mylącą, ponieważ i recenzja polskich przekładów Michaiła Dmitrijewa i Aleksandra Puszkina, i nekrolog Franciszka Karpińskiego były znane niektórym czytelnikom, zanim pojawiła się ich polska publikacja.

Jeśli wrócić do przywołanej kategorii mapy, choćby tylko mapy obecności Mickiewicza w kulturze Polski i Europy, pojawia się wiele pytań o konkrety, które się już na niej nie zmieściły. Mapa w małej skali obejmuje większy obszar, ale pokazuje mniej szczegółów, mapa w dużej skali koncentruje się na mniejszym obszarze, ale jest bardziej dokładna. Nie bez znaczenia jest pytanie, jaką skalą zamierza się posłużyć bibliograf, czyli jakie informacje chciałby zawrzeć w swojej pracy, a z jakich

¹⁵ S. Pigoń, *Bibliografia mickiewiczowska*. „Przegląd Warszawski” 1924, nr 38, s. 234.

świadomie rezygnuje. Badacz korzystający z bibliografii powinien znaleźć wyraźną odpowiedź na to pytanie, zwłaszcza taką, która wyjaśniałaby zasady rezygnacji z jakichś pozycji. Najbardziej problematyczna jest część korbutowej mapy dotycząca przekładów. Układ alfabetyczny niesłychanie utrudnia prześledzenie dziejów recepcji Mickiewicza i w istocie tworzy konstrukcję paradoksalną. W przypadku kolejnych utworów logiczny porządek został odwrócony. Prozatorskie tłumaczenie *Konrada Wallenroda* opublikowane przez Stepana Szewyriowa kilka miesięcy po ukazaniu się polskiego pierwodruku można odnaleźć dopiero gdzieś pod koniec całej listy innych przekładów. Przekład Václava Štulca wydany w roku 1837 i w tym samym roku wysłany Mickiewiczowi z długim listem tłumacza w zgodzie z tą zasadą jest umieszczony po przekładzie Františka Halasa z 1947 roku. Szkoda, że zabrakło miejsca dla Josefa Václava Sládka, który opublikował ten sam poemat Mickiewicza po czesku w 1891 roku ze wstępem Edwarda Jelinka¹⁶. Autor wstępu zacytował wers skreślony przez cenzurę. To tłumaczenie jest ważne również dlatego, że miało jeszcze dwa wydania (w 1910 i 1928).

Jeszcze jeden przykład – *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*. Kiedy nie ma porządku chronologicznego, trudno dostrzec paradoksy recepcji tej książki. Na pierwszym miejscu wśród francuskich tłumaczy wymienione jest dzieło księdza Charles'a Journeta z 1947 roku, późniejszego kardynała. Problem polega na tym, że Journet był jedynie edytorem naukowym tekstu i autorem obszernego wstępu o mesjanizmie Mickiewicza, pisanego w roku 1940. We wstępie znalazła się również informacja, że wydawca korzysta z tłumaczenia opublikowanego przez Władysława Mickiewicza, czyli z przekładu Armanda Lévy'ego¹⁷. Gdzieś w środku dopiero znalazł się przekład Charles'a de Montalemberta z jego przedmowa, potępiony przez papieża Grzegorza XVI w brewe wysłanym do biskupa diecezji Rennes¹⁸, Journet w swoim wstępie wspomina też i o tej papieskiej decyzji.

Po rosyjsku po raz pierwszy *Księgi* ukazały się w styczniu 1917, w nakładzie 999 numerowanych egzemplarzy. Myli się więc bibliografia *Adam Mickiewicz w ruskiej pieczęci 1825–1955*, a za nią i *Nowy Korbut*, oba kompendia podają datę 1916. Ponieważ nakład rozszedł się bardzo szybko, książkę wznowiono w 1918 roku. Dobrze byłoby uwzględnić obie edycje, ponieważ warto się zastanowić nad rosyjską popularnością tej książki w przełomowym momencie w dziejach Rosji i świata. Po pierwsze dlatego, że tłumacz, Anatolij Winogradow, był na froncie pierwszej wojny światowej jako sanitariusz, a później, ranny w głowę, tłumaczył Mickiewicza w szpitalu polowym. Poza tym dlatego, że jak przypominał Pigoń w cytowanej recenzji,

¹⁶ E. Jelinek jest autorem *Bibliografiji przekładów z piśmiennictwa polskiego na język czeski (do końca roku 1882)* (Kraków 1884). Tłumaczenia Mickiewicza ułożone chronologicznie zajmują 4,5 strony. Tej pozycji nie ma w wykazie źródeł. Dostępna na stronie: <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/doccontent?id=3872> (data dostępu: 10 VIII 2022)

¹⁷ A. Mickiewicz, *Le Livre des pèlerins polonais*. Texte présenté par Ch. Journet. Paris 1947, s. 15. Obszerne omówienie tej publikacji, zakończone atakiem na Journeta, który protestował przeciwko wysiedleniom Niemców z Ziemi Zachodnich, znalazło się w artykule S. Gogłuski *Na linii Warszawa – Paryż. Francuski ksiądz-kanonier strzelający z za Mickiewicza* („Odra” 1949, nr 43, s. 2).

¹⁸ M. Dernałowicz, *Kronika życia i twórczości Mickiewicza. Marzec 1832 – czerwiec 1834*. Warszawa 1966, s. 256.

rosyjski przekład fragmentu *Ksiąg* ukazał się niedługo później po drugiej stronie frontu w wydawanej przez białych Rosjan w Warszawie w czasie inwazji bolszewików gazecie „Swoboda” 6 I 1921 w tłumaczeniu E. Kozłowskiej¹⁹. Ten przekład był starannie skomponowaną z Mickiewiczowskich fragmentów przestrogą dla Europy, tłumaczka wybrała rozdziały III, I, VII, VIII, IX, X, XI, XX, XXII, XXIII (wersety 6 i 7).

Przy podziale tłumaczeń na języki obce parokrotnie pojawiają się równocześnie chorwacki, serbski i serbochorwacki, co jest powodem nagromadzenia informacji mylących. Kiedy w 1837 roku ukazywała się *Oda do młodości* w przekładzie Georgije Magaraševicia, termin „serbochorwacki” nie był używany jako oficjalna nazwa wspólnego języka różnych narodów, dzisiaj jest już anachroniczny²⁰. Sam Magarašević był Serbem. Julije Benešić, który według *Nowego Korbuta* tłumaczył trzecią część *Dziadów* na serbski i serbochorwacki był polonistą chorwackim. I tak można by po kolei weryfikować język, jakim posługiwały się kolejne osoby, którym przypisano politycznie zadekretowany serbochorwacki.

Esencjonalność opisu, o której wspominał Przychodniak, często staje się peryfrazą lakoniczności. Zwłaszcza wówczas, kiedy wiersze Mickiewicza są publikowane w antologiach wśród tekstów innych poetów. Żal mi ogromnie wydanej w 1871 roku w Petersburgu obszernej antologii *Poezja Słowian*, publikującej twórczość wszystkich narodów słowiańskich, co dokładnie oddaje jej pełny tytuł, podany w *Nowym Korbutie* w znacznym uproszczeniu, najpierw w wykazie skrótów, potem w dziale *Wybory twórczości w przekładach*. Pełny tytuł książki opisuje jej charakter: *Poezja Słowian. Zbiór najlepszych dzieł poetyckich pisarzy słowiańskich w tłumaczeniach pisarzy rosyjskich*. W antologii liczącej 542 strony najwięcej jest wierszy Mickiewicza, mieszczą się na 72 stronach (429–501). Nie ma podtytułów dodanych w bibliografii, natomiast pełny cykl *Sonetów krymskich* jest wydrukowany pod wspólnym tytułem w takiej kolejności, jaką nadał im autor (zaczyna się od *Stepów akermanskich*, a nie od *Ciszy morskiej*, w *Korbutie* kolejne wiersze też nie zostały podane w takim brzmieniu i w takiej kolejności jak w rosyjskiej książce). *[Epilog]* przypisywany do *Pana Tadeusza* został tu jeszcze wydrukowany jako prolog (*Vstupljenje*, s. 444), w tłumaczeniu Nikołaja Berga z *Inwokacji* zniknęła Litwa.

Recepcja Mickiewicza w innych literaturach i kulturach jest ogromnym i niezwykle interesującym zagadnieniem, nie da się uciec od pytań o czas, dobór i redakcję tłumaczeń. Można je zacząć formułować dzięki temu, że podstawowy materiał został zebrany i zaprezentowany badaczom. Układ i dobór tekstów w tej części bibliografii niestety nie ułatwia rozpoznania zakresu problemu. Porządek alfabetyczny utrudnia powiązanie powstawania przekładów z istotnymi wydarzeniami w dziejach społeczeństwa, do którego są adresowane, np. anonimowo publikowane na całym obszarze Imperium Rosyjskiego tłumaczenia tekstów Mickiewicza na różne języki w czasie, kiedy jego utwory były objęte całkowitym zakazem cenzury. Poza wyrwykowymi bibliografiami wykorzystanymi przez twórców *Nowego Korbuta* jako źródła nie istnieją szczegółowe badania na temat sposobów włączania Mickiewicza w tradycje innych literatur. Poświęcony mu *Nowy Korbut* może stać się za-

¹⁹ *Jewangielije izgnannikow Adama Mickiewicza*. „Swoboda” 1921, nr 4 (143). Pismo jest dostępne w Bibl. Uniwersytetu Warszawskiego.

²⁰ Zob. R. Sussex, P. Cubberley, *The Slavic Languages*. Cambridge 2006, s. 4.

równy wyzwaniem, jak i niezastąpionym punktem wyjścia do podjęcia takich studiów, formułowania kolejnych pytań i wątpliwości. Część z nich wypadaloby jednak rozstrzygnąć przed oddaniem książki do druku.

Aneks

LIST ADAMA MICKIEWICZA DO WINCENEGO TYSZKIEWICZA

Szanowny Panie!

Nie jest w moim powołaniu na teraz występować politycznie w sposób jaki mi wskazujesz. Moralną tylko pomoc nieść Tobie mogę. Służyć Tobie gotów jestem w przygotowaniu Ciebie do zaczęcia pełniejszego działania. Duch jakim dotąd działał i sposób, lubo są na drodze prostej, narodowej, nie są jeszcze wielkości zamiaru odpowiednie.

Ze wszystkich rodaków, którzy politycznie ważnie występowali, jesteś najspobniejszy, i najbardziej usposobiony podnieść się aż na to stanowisko s którego da się działać skutecznie. Potrzebujesz jeszcze wiele przygotowań. Większa praca wewnętrzna, scislejsze przejrzenie całej Twojej przeszłości, głębsze poznanie Twoego przeznaczenia, silniejsze poczucie Woli Bożej pędzącej Ciebie, to warunki konieczne. Okoliczności / Okoliczności już same do tego wiodły. Wieleś w tém postąpił. W ostatnim zejściu się naszym z niewymowną pociechą uczułem, że długie lata cierpienia nie były dla Ciebie bezowocne. Wiele już sam doszedłeś, w wielu znajdziesz w nas pomoc. Potrzeba koniecznie abys dotknął bliżej prawd i tajemnic, bez których nie podobna prowadzić sprawę polską największą w świecie. Potrzeba abys poznał o ile sprawa ta jest z innemi pytaniami związana, nawet politycznie. Są ważne dla nas stanowiska w Słowianszczyźnie we Włoszech we Francyi, w Szwajcaryi. Są ważne osoby. Muszą one sprawę naszą uczuć jako ogólną. W tem teraz cała nasza jest praca. Ciąg jej i skutki powinny być Tobie wiadome.

Skoro będę mógł udam się do Bruxelli. Jeśli Tobie łatwiej, przybądź tu do Paryża. Obowiązkiem naszym wspólnym jest przejrzeć się w sobie / na wzajem aż do końca. Mam nadzieję że rychło na jednej drodze i wspólnemi siłami pracować będziemy. Jeśli masz to samo przecucie jest w niem już zakład naszej przyszłej jednosci.

O zejściu się naszym nie widziałem potrzeby nikomu mówić wyjawszy kilku twoich spółprzyjaciół, którzy już od Ciebie wiedzieli o niem. Jeżeli widzisz tego potrzebę, powiedz innym że zejście się nasze daje nam nadzieję, że rychło wspólnemi siłami na jednej drodze pracować będziemy.

To com pisał o pracy wewnętrznej, nie przeszkodzi w niczem Twemu dotychczasowemu działaniu. Owszem utwierdzi Ciebie w wytrwaniu. Ta myśl że sprawa nasza, polska, jest częścią sprawy Bożej, sprawy Chrześcijaństwa! Duch Chrystusa, jedyny żywiół świata, jedyne źródło siły, najmocniej i najczystej w duszach narodu naszego gore. Urzędy odstąpiły wszędzie Chrześcijaństwa, albo je skręcają do swoich niskich celow. Z naszego tylko narodu wybić się może przyszłość, w naszym narodzie w : cieli / wcieliło się słowo przyszłości. Klasa prowadząca narod, szlachecka, najsilniejsza, ale najwięcej zepsuta, ażeby mogła dalej pociągnąć życie

polityczne, ażeby nie zgubić pozycji swojej i siebie, powinna odrodzić się we-wnątrz, powinna zaczerpnąć znowu ze źródła wiary, i objawiać ją w prostocie i dobroci słowiańskiej. Wiara Izraela, prostota chłopca, czyny wielkich przodków, oto są skazówki nasze. Te żywiły w duchu przyszłej polski złączają się, dadzą polszcze siłę działania. Dotychczasowy urząd kościelny nie ma już na to siły ducha, a urząd narodowy szlachta utracą siłę polityczną szukając jej tylko w żywiole przeszłości. Dzwignienie z gruntów przeszłego społeczeństwa jest ostatnim celem działań polaka. Bez tego nie zbawi on narodu swego, nie zbawi duszy swojej. Bóg urządza na to nie widomie ruchy polityczne innych narodów, i one nam dadzą także siłę materialną.

Przypomniałem tu po krotce to cośmy już zagaili w przeszłej rozmowie naszej.
Twój serdecznie przywiązany sługa

Adam Mickiewicz

Batignolles, rue du Boulevard N° 12
1847. 24 Listopada.

Adresse Monsieur le Comte

Vincint Tyszkiewicz
a Bruxelles

Rüe du Meridien. N° 39.

Koperta:

Adresat Monsieur le Comte

Vincint Tyszkiewicz
a Bruxelles

Rüe du Meridien Nr 39

Pieczęć: Paris 24 NOV. 47 [reszta nieczytelna]

verso: pieczęćki – FRANCE PAR ? 25 NOV; na tym: BRUXELLES 25 NOV. 1847.

Nowe: MUSEUM REGNI BOHEMIAE i NÁRODNI MUSEUM V PRAZE Literární archiv

List napisany na 4 stronach, w transliteracji pominęłam skreślenia. Stempel Museum Regni Bohemiae świadczy o tym, że musiał trafić do zbiorów muzeum przed 1919 rokiem, bo wtedy zmieniła się jego nazwa. Dziękuję za udostępnienie fotokopii Annie Gnot i Monice Rudaś-Grodzkiej.

Abstract

MARIA PRUSSAK Institute of Literary Research of the Polish Academy of Sciences,
Warsaw
ORCID: 0000-0003-1432-8368

UNFATHOMABLE MICKIEWICZ

In the presentation of Adam Mickiewicz's subject bibliography published within the series of *Nowy Korbut* (*New Korbut*) contains supplements that could be allowed for due to the latest publications with unknown until now facts and materials. Additionally, it respects the enlarged collection of the 19th c. Mickiewicz's translations into various languages that might substantially modify the state of research in the poet's output reception outside Polish-speaking environments.